

ДЕРЖАВНИЦЬКА ПОЗИЦІЯ В ЕМІГРАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СУВЕРЕННОСТІ

РЯБОШАПКО Леонід - доктор юридичних наук, професор Івано-Франківський університет права імені короля Данила Галицького

Аналіз категорії парламентаризму є одним із концептуальних напрямів дослідження гуманітарної науки України. Значний доробок, досягнутий у даній царині, доповнено Національним інститутом стратегічних досліджень, яким опубліковано збірник документів і матеріалів, безпосередньо пов'язаних з українським парламентаризмом в еміграції. Вихід у світ рецензованого збірника поглибив і актуалізував розмаїту тематику в дослідженні представницьких органів України – історичний кут зору досвіду парламентаризму ХХ століття кореспондовано в часі та просторі з політичною та конституційною проблематикою ХХІ століття. Загалом цінність такого наукового видання – непересічна, адже чимала архівна спадщина вітчизняного парламентаризму продовжує зберігатися в закордонних інституціях і невідома українській спільноті.

Збірник презентує об'ємну інформацію – сотні сторінок тексту, що унеможлиблює детальний аналіз документів у рамках рецензії. Однак вагомість об'єкта дослідження, яку унаочнює збірник, зумовлює доцільність виокремити та зацентувати увагу читачького загалу на окремих аспектах діяльності еміграційних структур українського передпарламенту – нового політико-правового явища.

Рецензія. Український парламентаризм на еміграції. Державний центр УНР: документи і матеріали. 1920-1992/ Упорядник В. Яблонський. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2012. – 840 с.

Причини появи передпарламенту як «форми існування законодавчої влади» (с. 3) в еміграції змістовно розкриті у передмові його упорядником – кандидатом історичних наук, доцентом В. Яблонським. Він аргументовано вказує, що ними були: російсько-українська війна, незавершені вибори до Всеукраїнських Установчих Зборів, зрештою – ухвалення законодавства, що забезпечило правові умови діяльності закордонного Державного центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР) і його складових (Ради Республіки та Української Національної Ради – передпарламентів, Президента, Віце-президента, Уряду УНР).

Рада Республіки, як перший передпарламент, діяла в Польщі у 1921 році з перспективою близького повернення на територію України та відновлення діяльності законних органів державної влади і місцевого самоврядування УНР. «Я передбачаю, – зазначав С. Петлюра на відкритті передпарламенту 3 лютого 1921 року в м. Тарнові, – що швидко можуть настати величезні зміни. Становище в Європі не в'яснено» (с. 32). Аналогічне положення міститься і в Універсалі Ради Республіки від 12 березня 1921 року: «Весна й літо 1921 року мають рішити долю українського народу, чи буде він ще далі рабом Росії, чи вижене з своєї землі московських грабіжників і створить свою сильну і самостійну державу У.Н.Р.» (с.76).

З урахуванням цього провадилася традиційна законодавча робота передпарламенту: ухвалено Закон «Про Раду Республіки» – «тимчасовий зверхній орган народньої

влади, якому належить повнота влади» (с. 23), що діяв на засадах представництва політичних партій та громадських організацій; утворено 6 комісій (с. 38); затверджено Регламент передпарламенту (с. 112); Голова Ради Народних Міністрів В.Прокопович виступав з програмою діяльності (с. 108) й т. ін.

Збірник, що є достатньо показово, насичений документами, які передбачали майбутнє України – європейської держави. Приміром, депутати обговорювали ініціативу міністра шляхів про потребу термінового переходу з широкої залізничної колії на європейську як першочергову умову відновлення транспортного сполучення, зруйнованого «більшовицькою господаркою» (с. 52). Голова уряду обгрунтовував доцільність формування Збройних сил «на зразок європейський» (с. 108), а міністр закордонних справ – можливість утворення «союзу державних образвань Чорноморського Басейну» (с. 84), серед яких Україна могла б відігравати першочергову роль.

Збірник висвітлює також гострі політичні дискусії з різних питань, які були притаманні виступам на засіданнях Ради Республіки. Наприклад, депутати не ідеалізували роботу деяких українських дипломатів у Варшаві, для яких пріоритетною ставала «висока політика з лікерами, шампанами» (с. 69), самі ж вони – «ожирівши ми барінами, а це шкодило усій справі» (с. 92). Критика торкалася ідіяльності правоохоронних органів періоду Української революції у зв'язку з існуванням «системи контррозвідок, чрезвичайк», фактами «розстрілів без суду, беззаконних арештів робітництва, учнівської молоді, гвалтування жінок» тощо (с. 93, 99, 105).

Депутати Ради Республіки не оминули увагою й події, внаслідок чого «наша нація мусить носити на чолі клеймо погромів, які творила не вона, а ті суб'єкти, які перейшли до нас від російської спадщини... Вона ослаблюється за те злодійство і бандитизм, які розрослися серед нас» (с. 89). Подібний підхід до проблеми означає, що передпарламент вже тоді усвідомлював необхідність подолання антисемітського образу українського народу.

Як бачимо, нетривалий період функціонування Ради Республіки дозволяє стверджувати про ефективність її роботи, зокрема прагнення зберегти демократичні здобутки державотворчої доби 1917-1920 років.

Те саме простежуємо і в діяльності наступного передпарламенту – Української Національної Ради, якій присвячено другий розділ збірника. Символічно, що перше засідання сесії УНРади відбулося 16 липня 1948 року – за 42 роки до ухвалення Декларації про державний суверенітет УРСР 16 липня 1990 року. Створення цієї політичної інституції, проголошувала Декларація УНРади від 21 березня 1957 року, мало стратегічну мету – відновлення УНР «на основах християнської моралі, яка ставить на перше місце право, людяність, свободу і щастя людини» (с. 427). Своєю чергою, «відновлена українська суверенна держава, – констатувала Декларація УНРади від 18 грудня 1972 року, – матиме таку устроєву форму і такий політичний та соціально-економічний лад, який встановить майбутня вільна українська конституанта» (с. 650).

Матеріали збірника свідчать, що досягнути цього було складно, враховуючи політико-правові процеси після Другої світової війни (Ялтинські угоди, членство УРСР в ООН, перехід до принципів мирного співіснування з СРСР). За цих умов деякі держави західної демократії, на жаль, демонстрували упереджене ставлення до української нації «як до нації недозрілої» (с. 180), ігнорували права «поневоленних народів колишньої Росії на самостійне державне існування» (с. 177), притримувалися «того погляду, що справа українського й інших неросійських народів – це внутрішня справа Советського Союзу» (с. 536), а значить, її можна «зняти з порядку дня актуальних міжнародних питань» (с. 539). Вони не могли чи не хотіли зрозуміти очевидного – якби у 1917-1921 роках Україна «знайшла б допомогу у вільному світі, то певно не було б руїни демократії в Європі, не було б II світової війни й большевицька небезпека московського імперіялізму не загрожувала б усім вільним народам світу» (с.324).

Інший негативний чинник у роботі цієї законодавчої інституції – опозиція з боку

ОУН (р), Союзу Гетьманців-Державників та ін. (с. 415, 577, 626, 644, 686-688), що ускладнювало реалізацію завдання загальноукраїнської політичної консолідації. Водночас це була й ознака парламентської демократії, адже дискусії велися публічно, як і діяльність УНРади в цілому.

Незважаючи на несприятливі об'єктивні та суб'єктивні обставини, постійний брак коштів і кадрів, зневіру та байдужість частини діаспори, УНРада, дотримуючись морально-правових норм і засад християнської етики, розгорнула системну та жертовну дипломатичну, політичну, інформаційну роботу в різних державах: ФРН, Італії, Бельгії, Великобританії, США, Канаді, Австралії тощо. Тактична мета цих дій – продовжувати переконувати міжнародну спільноту в існуванні Державного центру УНР як єдиного законного представника українського народу в еміграції.

Збірник містить велику кількість звітів, промов керманічів, резолюцій, декларацій, котрі розкривають головні напрями багатовимірної діяльності УНРади як передпарламентської структури ДЦ УНР: аргументовані звернення до Ліги Націй, ООН, Ради Європи, парламентів, урядів, політичних діячів; створення мережі представництв УНРади у світі; розробка власної фінансової основи, що дозволило реалізовувати незалежну українську політику; використання низки радіостанцій для неупередженого інформування громадян УРСР про внутрішню та зовнішню політику СРСР; друк літератури про Україну іноземними мовами; взаємодія з представницькими органами еміграційних урядів; регулярні відзначення знакових подій та персоналій української історії; посередницькі дії, спрямовані на зближення українських церков та їх «ієрархічне завершення у формі патріархатів» (с. 753); відновлення діяльності Могиллянсько-Мазепинської академії; розповсюдження українських марок; видача паспортів з державною символікою; проведення прес-конференцій т.ін.

Скажімо, делегація УНРади була представлена на першій сесії Ради Європи 1949 року, а керманічі УНРади висловлювали впевненість у тому, що «недалекий час,

коли представники вільної демократичної України візьмуть участь у Раді Європи як її рівноправні члени» (с. 233). УНРада періодично зверталася до Міжнародного суду ООН про визнання СРСР винним в організації Голодомору 1932-1933 років (с. 694, 702, 706). УНРада не визнавала міжнародної правосуб'єктності УРСР як такої, характеризувала УРСР, за словами Голови УНРади І. Багряного, «сурогатною державою» (с. 571). УНРада відстоювала територіальне верховенство в полеміці з еміграційним урядом Польщі (с. 557, 558).

Крім того, в полі зору УНРади була національна політика КПРС, яка ущемлювала права та свободи українців: ліквідація Української Греко-Католицької Церкви після «возз'єднання» українських земель у складі УРСР; реформи в системі освіти у напрямку русифікації; курс на злиття націй і формування єдиного радянського народу; маніпулятивна пропаганда довкола розширення прав союзних республік у контексті ухвалення нової Конституції СРСР; примушування науковців УРСР до фальсифікації історичного минулого; фіктивна політична практика періоду гласності та перебудови. Це вимагало відповідного політичного реагування, яке широко представлено у збірнику.

Приміром, УНРада вважала, що ухвалення Закону УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР» 1959 року «ще ширше відчиняє двері для русифікації, позбавляючи українську мову рівноправності з російською в школах України» (с. 559). УНРада у 1967 році зверталася до ООН з клопотанням «провести слідство щодо національної політики КПСС і осудити її як політику, що суперечить засадам людяності, сформульованим в Хартії ООН» (с. 615). Намагання СРСР ухвалити нову Конституцію теж були прагматично проаналізовані очільниками ДЦ УНР. На думку Голови УНРади О. Бойдуника (1961 рік), ідея М. Хрущова в черговий раз змінити Конституцію СРСР засадничо не мала демократичного підґрунтя, бо «обов'язуючу в Україні конституцію можуть ухвалювати і міняти лише Українські Установчі Збори чи парламент, свobodно ви-

брані українським народом» (с. 543). А Президент УНР М.Лівицький у 1967 році, «поцінуючи» майбутню Конституцію СРСР, допустив, що в ній «будуть якісь параграфи, які нібито гарантуватимуть збільшення так званих «суверенних» прав цих республік. Та це хіба ніяк не змінить фактичного стану речей. Бо, якщо це припущення здійсниться, то оці параграфи відносно «суверенних прав» республік Советського Союзу залишаться на практиці такими ж мертвими літерами, як і відповідні параграфи «сталінської» конституції» (с. 610).

Політичні наслідки репресивної внутрішньої політики СРСР щодо УРСР були вдало узагальнені у виступі Голови уряду УНР І.Самійленка 19 червня 1989 року: «Чи ж не ясно нам тепер, після 70-річного окупаційного режиму в Україні, що коли б нам вдалося втримати свою рідну державу – УНРеспубліку, в якій український народ міг би вільно вибирати свій власний Уряд, то не було б у нас такої жахливої духовної і соціальної руйни, не було б мільйонних жертв, не було б Винниць і Биківні, ані Чорнобиля. Не було б на нашій землі окупанта, який визначив Україну в смертельну лабораторію для антилюдського експерименту навіженої утопії – марксо-ленінської догми, яка нанесла Україні такі рани і такі втрати, вилікування яких потребуватиме століття» (с. 747).

Суттєвою частиною збірника є документи, в яких окреслено ставлення передпарламенту до національних меншин – складової українського народу. Рада Республіки забезпечила представництво в ній євреїв, поляків і німців, підтвердила право національно-персональної автономії. Планувалося, що правовий статус росіян буде врегульовано окремим законом за умови визнання ними суверенітету України (с. 16, 18, 23, 101, 138, 139). Однак національні меншини не використали це положення, а їх позицію один з депутатів передпарламенту коментував так: «Не можна сказати, що всі вони абсолютно відкидають ідею української державности. Вони не співчують і активно не допомагають цій ідеї, але з ними не пробували дійти до порозуміння» (с. 95). Незважаючи на це, 25 квітня 1921 року Рада Республіки ухвалила законопроект про асигнування в роз-

порядження Міністерства єврейських справ 30 млн. крб. для допомоги біженцям, хворим, дітям цієї національності (с. 128).

Згодом і УНРада неодноразово відзначала позитивне ставлення до національних меншин. Тож в еміграції формувалися демократичні правові підвалини для взаємин українців і національних меншин у відновленій суверенній державі, позаяк тільки вона зможе «загарантувати національним меншостям України їх культурну автономію і громадські права» (с. 615), «в дусі закону про національно-персональну автономію» (с. 685), зокрема – і депортованим кримським татарам (с. 325). Прикметно, що УНРада не обмежувалася визначенням правового статусу національних меншин в Україні. Так, під час проведення європейської конференції з безпеки та співпраці у Відні наприкінці 1980-х років представники української еміграції «висували ідею Гельсінкі II, домагаючись національних прав для світу завтрашнього дня, як також наголошували, крім індивідуальних «прав людини», колективні права (національні, церковно-релігійні, меншинні та етнічно-расові), а в зв'язку з цим і самовизначення українського народу та конечність деколонізації СРСР» (с. 752-753).

Прискіпливу увагу УНРади було зосереджено і на вдосконаленні суперечливих україно-єврейських взаємин. Адже правовий потенціал Української Центральної Ради, яка стала загальноукраїнським парламентом, у тому числі завдяки представництву політичних партій національних меншин, і вперше в Європі ухвалила 1918 року Закон «Про національно-персональну автономію» та Конституцію УНР з розділом про «Національні союзи», майже не було реалізовано. Замість діалогу мали місце протилежні явища – єврейські погроми, загибель С.Петлюри, звеличення і виправдальний вирок його вбивці, антисемітська практика в УРСР. Тому пошук шляхів співпраці з єврейськими інституціями відбувся за допомогою різних цільових заходів, котрі розробляла УНРада: заснування спільної наукової комісії для дослідження україно-єврейських взаємин, упорядкування контактів між політичними діячами і журналістами обох на-

ціональностей, опублікування англомовних книжок, статей із відповідної тематики (с. 281, 283, 370, 373, 469, 483, 486), протидія необ'єктивному висвітленню засобами масової інформації ролі С. Петлюри в україно-єврейських взаєминах (с. 508, 670), вивчення відмінностей між геноцидом і голокостом (с. 707) тощо.

У збірнику, приміром, є текст Декларацій УНРади 1954 і 1967 років, у котрих висловлювалась готовність українського народу «допомогти єврейській людині виправити ті шкоди, яких вона зазнала під окупаційними режимами» (с. 326), відображено ставлення дорадянського антисемітизму як такого, що компрометує «український народ перед громадською думкою світу» (с. 616), вшановувалась пам'ять громадян єврейської національності – жертв нацистської та комуністичної систем, «злочинів, що їх найпотворнішим символом став злочин у Бабиному Яру» (с. 614). Втім, деякі питання залишилися на рівні дискусій, насамперед йдеться про присвоєння звання «праведника» митрополитові Андрею Шептицькому (с. 705) т.ін.

Чималим достоїнством збірника є те, що в ньому докладно подано виражену зовнішню політику Ради Республіки та УНРади стосовно російської держави за умови зміни її політичного режиму з більшовицького на демократичний. Обидва передпарламенти чітко розмежовували юридичний факт військової окупації РСФРР території УНР у 1920 році – і ставлення до російського поневоленого народу загалом.

Так, міністр закордонних справ А. Ніковський на засіданні Ради Республіки 13 березня 1921 року підкреслював, що уряд УНР «не один раз зазначав свою готовність помиритися з світською Росією і приступити до встановлення мирних відносин. Одначе його добра воля розбивалась о непримиримість московських більшовиків, які нічого не хтіли чути про самостійницькі бажання українського народу і його волю жити своїм незалежним державним життям» (с. 80). Не змінилась політична позиція передпарламенту і після Другої світової війни, коли Голова УНРади О. Бойдуник у 1962 році передбачав перспективу «жити з москов-

ським народом в добросусідських стосунках, а може, й співпрацювати з ним не лише по господарській, але й по політичній лінії. Але коли? Тоді, коли Україна буде звільнена від московської окупації і стане суверенною державою» (с. 543). Толерантний дух майбутніх міждержавних взаємин сформульований і в положенні Декларації УНРади від 15 березня 1992 року: «Ми віримо, що серед російського народу переможуть ті сили, які навчені гірким досвідом минулого, зречуться політики поневолення інших народів і підуть шляхом співпраці з вільними державами – Україною й іншими, шануючи державний суверенітет тих країн» (с. 797).

Наостанок збірник знайомить читача з процедурою припинення діяльності ДЦ УНР, що було зумовлено проголошенням незалежності України 1991 року, результатами всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року та виборами Президента України. У зв'язку з цими подіями в США 14 березня 1992 року проведено надзвичайну сесію УНРади. Її матеріали містять розгорнутий та підсумковий аналіз діяльності Української Центральної Ради і ДЦ УНР з точки зору усвідомлення «концепції тягlosti українського понад тисячолітнього державного процесу» (с. 766). Відтак під час передачі в Києві «історично-правних повновастей» (с. 797) ДЦ УНР в еміграції новообраному Президенту України Л. Кравчуку 22 серпня 1992 року очільники ДЦ УНР наголошували: українська держава 1991 року є правонаступницею Української Народної Республіки 1918 року (с. 806).

Важливою особливістю збірника загалом є те, що опубліковані документи та матеріали виконують ідеологічну функцію – продовжують спростовувати стереотипні уявлення та комуністичні догми щодо державних діячів УНР, котрих очільники УРСР постійно характеризували ворогами народу («українськими буржуазними націоналістами, запродавцями, інтриганамі і авантюристами, гітлерівським охвістям»)(с. 573, 574, 603, 604). Саме такі пропагандистські штампи були використані, наприклад, представником УРСР в ООН А. Кузею та першим секретарем ЦК КПУ М. Підгорним у їхніх промовах 1957 і 1960 років на сесіях

ООН. Натомість речники української політичної еміграції були високоосвіченими патріотами із знанням іноземних мов, які стояли біля витоків творення модерної держави на ґрунті реалізації правового статусу української нації на політичне самовизначення, забезпечення прав громадян, взаємозв'язку християнських цінностей та державного будівництва.

У цьому контексті показовими є виступи Президента УНР С. Витвицького, наведені у збірнику. В одному з них, оцінюючи численні дискусії четвертої сесії УНРади 1957 року, він говорить, що «такими промовами міг би повеличатись всякий парламент якої-будь висококультурної держави» (с. 423). В іншому виступі, який датовано 1960 роком і був пов'язаний з річницею IV Універсалу Української Центральної Ради, С. Витвицький осмислює початок тексту цього правового акту. Президент УНР роз'яснює, що в ньому використано «словом не в розумінні розговірної мови, а у тому значенні, яким починається одна з Євангелій, де сказано: «На початку було слово», це найвище Буття і найвище Добро. Воно діє в людському житті як ідея чоловіколюб'я. З тої то основи виростає вся духовність українського народу» (с.563).

Спроба знівелювати її через формування радянської духовності, зближення соціалістичних націй, зміцнення радянського федералізму і розвиток пролетарського інтернаціоналізму на тлі масових політичних репресій призвела до закономірної поразки СРСР. Вагоме місце у цьому процесі ДЦ УНР – «символічної Української Духовної Держави» (с. 650, 653, 664, 753), політичної інституції, котра неодноразово та прогно-

тично передбачала, що «ніколи в історії людства жодна імперія, тоталітарна диктатура, тиранія не тривали безконечно» (с. 588), ще вимагатиме від дослідників належної (без абсолютизації) моральної, політичної, юридичної оцінок.

Отже, наукове видання як результат копіткої праці упорядника В. Яблонського (хоч і не позбавлене окремих упущень) дає загальне уявлення про світоглядну площину пасіонарного служіння ідеї незалежності України в еміграції. Цей приклад є дороговказом до усвідомлення сутнісної значущості проголошення незалежності у 1918 і 1991 роках як ключових елементів державотворення. Водночас воно має європейську перспективу, про яку зазначав Голова виконавчого органу УНРади М.Лівицький в інтерв'ю 16 липня 1960 року: «Нинішні інтеграційні процеси – це співпраця і тісніше об'єднання рівних з рівними... Україна напевно ввійде як рівний член до майбутньої об'єднаної Європи... Скільки ще пройде часу до здійснення прагнень українського народу – сказати трудно. Але одне є ясне: процесів історії спинити не можна, як не можна змінити й її залізних законів» (с. 600, 601). Пророчі та надзвичайно актуальні слова М.Лівицького треба мати на увазі й сьогодні, коли Україна перебуває на шляху політичної асоціації та економічної інтеграції з Європейським Союзом, що є предметом дискусій у суспільстві. Це передбачає провідну роль Верховної Ради України в реалізації законодавчо визначеного зовнішньополітичного вектору розвитку держави, продовження парламентського діалогу з європейськими інституціями – чинника утвердження суверенітету держави на міжнародній арені.